

ДО ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

ON THE ISSUE OF LEGAL RESPONSIBILITY FOR SEXUAL VIOLENCE IN UKRAINE AND ABROAD

Янішевська К.Д., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства
Сумський державний університет

Шульга М.О., студентка III курсу
Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету

Жмасва М.Ю., студентка III курсу
Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету

Стаття присвячена дослідженню питання юридичної відповідальності за сексуальне насильство в Україні та за кордоном. У статті зазначено, що в Україні та в світі було прийнято ряд законів та нормативних актів, щоб запобігти та притягти суб'єктів кримінального правопорушення до кримінальної відповідальності за вчинення протиправних дій проти сексуальної свободи та недоторканності особи та встановити юридичну відповідальність за його вчинення. У роботі досліджено правову природу поняття «сексуальне насильство», проаналізовано зміни, внесені до кримінального законодавства України в частині кваліфікації злочину, передбаченого статтею 153 Кримінального кодексу України, зазначено увагу на Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція). Проведено порівняльний аналіз через призму кримінального законодавства, що регулює запобігання, протидію та відповідальність за сексуальне насильство. Крім цього, у статті приділена значна увага юридичній відповідальності за сексуальне насильство за кордоном, зокрема в США, Японії, Канаді, Австралії, Сполученому Королівстві. Було з'ясовано, що у країнах Європейського Союзу відповідальність за сексуальне насильство може бути передбачена в різних формах, включаючи позбавлення волі на довгі терміни та штрафи. Особливо розглянуто напрацювання країн англо-саксонської правової системи, які можуть бути використані в разі вдосконалення законодавства в Україні. Також у статті проаналізовано поширені в закордонному суспільстві специфічні форми насильства, такі як стелсинг, даунблаунг та «мертва рука». У науковій роботі було визначено, що більшість країн запровадили спеціальні закони та політику щодо запобігання сексуальному насильству, надання підтримки жертвам і притягнення винних до відповідальності.

Ключові слова: сексуальне насильство, насильство, домашнє насильство, кримінальне правопорушення, даунблаунг, стелсинг, «мертва рука».

The paper deals with the study of the issue of qualification and legal responsibility for sexual violence in Ukraine and abroad. The paper states that several laws and regulations have been adopted in Ukraine and in the world to prevent and bring the subjects of criminal offenses to criminal liability for committing illegal acts against sexual freedom and personal integrity and to establish legal responsibility for their commission. It examines the legal nature of the concept of "sexual violence", analyzes the changes made to the criminal legislation of Ukraine in terms of the qualification of the crime provided for in Article 153 of the Criminal Code of Ukraine, focuses attention on the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention). A comparative analysis was conducted through the prism of criminal legislation regulating prevention, countermeasures and responsibility for sexual violence. In addition, the paper considers legal liability for sexual violence abroad, in the USA, Japan, Canada, Australia, and the United Kingdom. It was found that in the countries of the European Union, liability for sexual violence can be provided in various forms, including long terms of imprisonment and fines. The achievements of the countries of the Anglo-Saxon legal system, which can be used in the event of improving legislation in Ukraine, are separately considered. The article also analyzes specific forms of violence common in foreign society, such as stealthing, downblousing and the "dead hand". The study found that most countries have introduced specific laws and policies to prevent sexual violence, support victims and hold perpetrators accountable.

Key words: sexual violence, violence, domestic violence, criminal offenses, downblousing, stealthing, "dead hand".

Постановка проблеми. Захист осіб від злочинних посягань на їх статеву свободу та статево недоторканість є одним із пріоритетних завдань кожної демократичної держави. Сучасний етап розвитку суспільства та діяльності правоохоронних органів вимагає застосування найбільш ефективних заходів для боротьби з кримінальними правопорушеннями проти сексуальної свободи та недоторканності особи. Сексуальне насильство не тільки є формою домашнього насильства, а й серйозним кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, яке має негативні соціально-небезпечні наслідки та руйнує прийняті норми поведінки в суспільстві. Жертви сексуального насильства доволі часто не звертаються за допомогою до правоохоронних органів, а тому, протиправні дії по відношенню до них не завжди кваліфікуються як кримінальні правопорушення. Зміни до КК України, в тому числі і запровадження нового терміну «сексуальне насильство», які були внесені з метою реалізації Конвенції Ради Європи про запобігання сексуальному насильству стосовно жінок і домашньому

насильству та боротьбу із цими явищами, призвели до появи більш чітко сформованої правової норми у законодавстві. Попри це, актуальність дослідження та правдивої кваліфікації кримінальних правопорушень проти сексуальної свободи та недоторканності особи є доволі значущою в умовах сьогодення. Аналіз існуючих систем юридичної відповідальності за сексуальне насильство в країнах світу, які ефективно запобігають сексуальному насильству, дозволить виробити рекомендації щодо реформування існуючих кримінально-правових механізмів протидії сексуальному насильству в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ознайомлення зі змістом останніх наукових публікацій і досліджень свідчить, що вивченням поняття «сексуальне насильство», його ознак, окремих рис та порівняння з законодавством інших країн світу знаходилося в полі зору таких вчених як: Г. Ю. Нікітіна-Дудікова, К. Довгунь, О. Гумін, С. Якімова, І. І. Зуєва, В. М. Приступ, С. В. Романцова, К. Шуневич, Мару А. Кернік, Сарла Сміт Стовер, Ендрю Сампбелл, Тьерно Балде.

Метою роботи є дослідження окремих аспектів юридичної відповідальності за сексуальне насильство в Україні та за кордоном.

Вклад основного матеріалу. В останні роки проблема сексуального насильства привертає все більшу увагу як на національному, так і на міжнародному рівнях. Це є глобальною проблемою, яка стосується як чоловіків, так і жінок різного віку. Юридична відповідальність за сексуальне насильство є важливою темою, яка потребує уваги та аналізу. Кримінальні правопорушення проти сексуальної свободи та недоторканності особи, в тому числі й сексуальне насильство є однією з найбільш шкідливих та травмуючих форм насильства, яка завдає великої шкоди не тільки жертвам, але й суспільству в цілому.

Україна прийняла ряд законів та нормативних актів, що передбачають кримінальну відповідальність за сексуальне насильство. Категорія кримінальних правопорушень проти сексуальної свободи та недоторканності особи має певні особливості, оскільки, на відміну від інших видів кримінальних правопорушень (проти життя та здоров'я людини; проти свободи, честі та гідності людини) – існує в приватно-правовому полі, тобто на основі заяви потерпілої сторони відбувається відкриття кримінального провадження.

Диспозицією статті 153 КК України визначено, що сексуальним насильством є вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи. Це включає в себе будь-який акт сексуального насильства, не пов'язаний з проникненням в тіло іншої людини [1].

Такі зміни до КК України, в тому числі і запровадження нового терміну «сексуальне насильство», були внесені з метою реалізації Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11 травня 2011 року. Зазначений міжнародний договір регламентує комплексний підхід до боротьби з насильством щодо жінок і домашнім насильством, суттєво доповнює існуючі інструменти, посилює захист від дискримінації за гендерною ознакою. Слід підкреслити, що згідно зі статтею 3 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11 травня 2011 року для цілей цієї Конвенції визначення поняття «жінка» охоплює дівчат до 18 років [2].

Статтею 36 вищевказаної Конвенції визначається, що її сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб було криміналізовано такі форми умисної поведінки:

1) здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета;

2) здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою;

3) примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою [2].

Відповідальність за кримінальне правопорушення проти сексуальної свободи та недоторканності особи передбачена статтею 153 Кримінального кодексу України.

Щодо базових ознак такого кримінального правопорушення як сексуальне насильство, то до них можна віднести:

– насильницький характер, тобто використання насильства або переходу до фізичної або емоційної агресії в контексті сексуальних стосунків;

– характер дій в силу сексуального насильства;

– відсутність добровільної згоди потерпілою особою.

Ці фактори відмежовують зазначене діяння від згвалтування, яке, відповідно, характеризується насильницькими діями сексуального характеру, що супроводжуються проникненням в тіло потерпілої особи.

Досліджуючи кримінально-правову характеристику кримінального правопорушення сексуального насильства, слід звернути увагу на думку А.А. Вознюк, який зазначає, що кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення – це опис, визначення істотних, характерних його особливостей та ознак; система відомостей про істотні, характерні особливості й ознаки кримінального правопорушення [3].

Таким чином, до ознак кримінального правопорушення сексуального насильства, передбаченого, статтею 153 КК належать:

1. Суспільна небезпека – сексуальне насильство є діянням, що несе в собі безпосередню небезпеку для суспільства, адже посягає на честь, гідність, недоторканність особи, а також, завдає шкоду психологічному та фізіологічному здоров'ю потерпілої особи.

2. Винність діяння являє собою повністю усвідомлений вольовий вчинок особи, що посягає на статевою свободу та статевою недоторканність особи.

3. Суб'єкт злочину є фізичною особою, обов'язково осудною, тобто такою, що усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними. Така особа має досягти чотирнадцятирічного віку.

4. Кримінальна караність як ознака злочину сексуального насильства полягає у невідворотності настання кримінальної відповідальності для винної у вчиненні злочину особи. [4].

Сексуальне насильство карається позбавленням волі на строк до п'яти років (ч. 1 статті 153 КК України), від трьох до семи років (ч. 2 статті 153 КК України), від п'яти до семи років (ч. 3 статті 153 КК України), від п'яти до десяти років (ч. 4 статті 153 КК України), від десяти до п'ятнадцяти років (ч. 5 статті 153 КК України), п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі (ч. 6 статті 153 КК України) [1].

До основоположних джерел доказів, що над фізичною особою були здійснені протиправні дії сексуального насильства, відноситься: висновок експерта (судово-медична експертиза, дактилоскопічна, судово-біологічна; судово-психіатрична експертизи); допит обвинуваченого; допит свідків; протокол огляду місця події; протокол огляду відеозапису (у тому числі з нагрудної катери поліцейського); протокол затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, у тому числі щодо обшуку особи; протокол прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення; протокол огляду предмету; заява про вчинення злочину; протокол пред'явлення особи для впізнання; протокол слідчого експерименту; речові докази (наприклад, диск із записами із камер відеоспостереження, одяг тощо); інші документи (свідчення про народження та інше).

Відповідно до Кримінального кодексу України, сексуальне насильство вважається тяжким злочином, і покарання за такі протиправні діяння можуть бути різними залежно від обставин справи.

Кваліфікуючими ознаками сексуального насильства є: повторність; особою, яка вчинила будь-який інший кримінальний злочин, передбачений статтями 152, 154 та 155 КК України; щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах; щодо особи у зв'язку з виконанням цією особою службового, професійного або громадського обов'язку; щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; вчинення кримінального правопорушення групою осіб; щодо неповнолітнього; щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її згоди; спричинення тяжких наслідків; щодо особи, яка не досягла 14 років вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із кримінальних правопорушень, передбачених частиною четвертою статті 152, статтею 155 або частиною другою статті 156 КК України [1].

Окрім кримінальної, в Україні передбачена також цивільна відповідальність за сексуальне насильство. Жертви сексуального насильства мають право вимагати компенсації за фізичну та емоційну шкоду, яку вони зазнали.

Крім того, у 2017 році законодавцями було прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який містить положення про захист від сексуального насильства у сімейних відносинах. Закон передбачає різні заходи захисту для жертв сімейного насильства, включаючи заборону на наближення до жертви, заборону на контакт з жертвою, тимчасове виселення з будинку насильника та інші заходи. Також у даному законодавчому акті визначено зміст поняття «домашнє насильство», і можливі форми його проявів [5].

Поняття домашнього насильства, що закріплене у положеннях даного Закону України, окреслено сукупністю таких формальних ознак:

- насильницькі діяння (дії, бездіяльність) чи погрози їх вчинення;
- специфічний характер насильства (фізичне, сексуальне, психологічне, економічне);
- місце (середовище) вчинення (осередок сім'ї, родини, їх місце проживання);
- наявність родинного зв'язку між кривдником та потерпілою особою [6].

Із зростанням кількості випадків сексуального насильства, багато країн прийняли законодавчі акти, щоб запобігти цьому. Однак законодавство в різних країнах може відрізнятися в залежності від культурних, історичних та соціальних факторів. Отже, проведення порівняльного аналізу законодавства з проблеми сексуального насильства у різних країнах може допомогти визначити спільні та відмінні риси законодавства та його ефективність.

У Сполучених Штатах сексуальне насильство карається федеральним законодавством і законами штатів. Федеральним законом, який передбачає кримінальну відповідальність за сексуальне насильство, є Закон про насильство щодо жінок (VAWA). Відповідно до VAWA, сексуальне насильство визначається як будь-які статеві дії без згоди, які вчиняються проти іншої особи. Покарання за сексуальне насильство в Сполучених Штатах відрізняються від штату до штату, але покарання можуть включати тюремне ув'язнення, штрафи та реєстрацію як сексуального злочинця. Для запобігання насильству в США реалізована стратегія обов'язкового реагування. Медичні заклади зобов'язані повідомляти про будь-які факти насильства [7]. У деяких штатах громадяни повинні інформувати правоохоронні органи про випадки поганого поводження з дітьми.

В Японії сексуальне насильство відноситься до категорії протизаконних дій, але у той же час доволі часто жертви не звертаються до правоохоронних органів через соціальну стигму та недовіру до правоохоронних органів.

У Канаді сексуальне насильство вважається серйозним кримінальним правопорушенням, і покарання за такі протиправні дії можуть відрізнятися залежно від обставин справи. В Канаді, як і в Україні, відповідальність за сексуальне насильство може залежати від віку потерпілої, вчинення тяжких наслідків, хоча в цілому законодавство Канади є більш жорстким у порівнянні з українським. Згідно з Кримінальним кодексом Канади, сексуальне насильство може призвести до довічного позбавлення волі. Також доцільно звернути увагу на канадську систему протидії насильству в сім'ї. Канада ще з 1997 року розпочала політику «нульової терпимості» в цьому напрямі. Відповідно до неї жоден випадок не має уникнути уваги та покарання. У Канаді відсутній федеральний закон із протидії насильству в сім'ї, який би поширювався на всю територію країни. У чотирьох провінціях діє окреме законодавство з протидії цьому негативному явищу [8]. Однак

для всієї країни є характерною розвинута система ордерів і приписів, яка дозволяє вберегти постраждалих від контактів з обвинуваченим, увійти до помешкання представникам правоохоронних органів, евакуювати постраждалих, установлювати спостереження. Також у Канаді створено розгалужену систему притулків, які здійснюють допомогу жертвам насильства і надають їм консультації, забезпечують курси психологічної реабілітації, юридичні послуги [9].

В Австралії сексуальне насильство вважається кримінальним злочином, і покарання за такі злочини можуть відрізнятися залежно від штату, в якому вчинено злочин. У більшості штатів сексуальне насильство карається позбавленням волі на строк до 25 років, а в деяких штатах, наприклад у Квінсленді, покаранням може бути довічне ув'язнення.

У країнах Європейського Союзу відповідальність за сексуальне насильство також може бути передбачена в різних формах, включаючи позбавлення волі на довгі терміни та штрафи. Також було прийнято кілька директив, спрямованих на боротьбу з сексуальним насильством, таких як Директива Європейського Парламенту та Ради про запобігання та боротьбу з насильством статевої та гендерної належності.

Слід зауважити, що останнім часом в закордонному суспільстві набули актуальності специфічні форми насильства, такі як:

1) даунблаузинг (downblousing) – фотографування тіла людини під одягом без її згоди. Північна Ірландія першою у Великій Британії визнала це явище кримінальним правопорушенням. На сьогоднішній день, четвертий уряд Великої Британії працює над законопроектом про онлайн-безпеку, який буде регулювати і таке поняття як даунблаузинг;

2) «мертва рука», тобто вид сексуального насильства внаслідок дотиків чоловіків до інтимних частин тіла жінок у переповненому транспорті;

3) стелсинг, тобто зняття презерватива або навмисне пошкодження його під час сексу без відома партнера. Це може призвести до інфекційних захворювань, які передаються статевим шляхом, вагітності, а також зашкодити гідності жертви. Різні країни застосовують різні підходи до стелсингу – якщо взагалі порушують це питання.

Першим нормативно-правовим актом, який визначив стелсинг протизаконним діянням став законопроект К. Гарсія у Каліфорнії (США). Даний законодавчий акт захищає потайки знімати презерватив без згоди партнера. І хоча він фактично не передбачає кримінальної відповідальності за стелсинг, він дозволяє потерпілим подати до суду на правопорушника з метою відшкодування збитків. Подібним чином у Британії стелсинг також вважають згвалтуванням, хоча спеціального законодавства щодо цього немає.

Грунтуючись на порівняльному аналізі законодавчої бази, вбачається, що покарання за сексуальне насильство відрізняються в різних країнах. Однак очевидно, що сексуальне насильство вважається серйозним кримінальним правопорушенням у всіх розглянутих країнах. Більшість країн запровадили спеціальні закони та політику щодо запобігання сексуальному насильству, надання підтримки жертвам і притягнення винних до відповідальності.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку про те, що законодавство України щодо сексуального насильства було посилено за останні роки. Попри це, з розвитком нових форм сексуального насильства, законодавцям слід враховувати дані особливості щодо удосконалення юридичної відповідальності за дані правопорушення.

Враховуючи, що в Україні відповідальність за сексуальне насильство залежить від його характеру та інших обставин, маємо зазначити, що у більшості країн світу карні санкції

за сексуальне насильство є більш жорсткими, ніж у нашій країні. Також, в Україні, як і в багатьох інших країнах, існує проблема недостатнього визнання фактів сексуального насильства та недостатнього захисту жертв цього злочину. Таким чином, правильна кваліфікація кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дозволить більш ефективно розслідувати такі злочини, повно встановлювати обставини кримінального провадження та досягати завдань кримінального судочинства.

Міжнародна спільнота може відігравати важливу роль у просуванні найкращих практик та підтримці зусиль України у боротьбі з сексуальним насильством. Зрештою, попередження сексуального насильства потребує комплексного підходу, який спрямований на соціальні та культурні чинники, що лежать в основі, сприяє гендерній рівності та поважним стосункам, а також забезпечує справедливість і відповідальність винних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*: станом на 27.01.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.11.2023).
2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та пояснювальна доповідь (Стамбульська конвенція): Конвенція : станом на 20.06.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text. (дата звернення: 20.11.2023).
3. Вознюк А.А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів. *Науковий вісник Національної Академії внутрішніх справ*, № 1, 2013 с. 154–160 URL: http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/3192/1/2013_1_vozniuk.pdf (дата звернення: 20.11.2023).
4. Думчиков М., Бойко А., Кримінально-правова характеристика сексуального насильства у контексті внесення змін до кримінального законодавства України. *Молодий вчений*, 2019. С. 325–331 URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/1246> (дата звернення: 20.11.2023).
5. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII : станом на 31.03.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>. (дата звернення: 20.11.2023).
6. Гумін О., Якімова С. Зміст поняття насильницької злочинності. 2018, с. 247-250. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/9/46.pdf> (дата звернення: 20.09.2023).
7. Лесько Н.В. Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій. Львів, 2019. 489 с.
8. Горбова О., Галуцько В. Адміністративно-правове регулювання протидії насильству в сім'ї. Київ: Інститут публічного права, 2016. 226 с.
9. Довгунь К. Досвід США та Канади у сфері запобігання і протидії домашньому насильству. 2020, с. 111-114. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/11/19.pdf> (дата звернення: 20.11.2023).